

УДК 303.224

Дембіцький С.С., канд. соціол. наук, старший науковий співробітник відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України, вул. Шовковична, 12, Київ, 01021, Україна, email: e_forge@me.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-3557>

ОСОБЛИВОСТІ ВИМІРЮВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЦІАЛЬНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Розглянуто теоретичне підґрунтя, а також емпіричні результати використання інструментарію, запропонованого в Європейському соціальному дослідженні для оцінки особистісного та соціального благополуччя. Аналіз здійснено на основі результатів використання шкал вимірювання емоційного благополуччя, енергійності та функціональності. Успішною можна назвати перевірку внутрішньої узгодженості та факторної валідності тільки для шкали енергійності. Для двох інших шкал результати є, в кращому випадку, суперечливими. Особливо це стосується шкали емоційного благополуччя, якщо йдеться про російсько- або україномовну версію методики. Також оцінено особливості використання в Європейському соціальному дослідженні скороченого варіанта CES-D – відомої шкали, призначеної для вимірювання психологічного дистресу серед загального населення. З'ясовано, що CES-D характеризується високою теоретичною та факторною валідністю, а також високою внутрішньою узгодженістю. Проте питання викликає специфіка факторної структури методики. Поясненням цього може бути: двоаспектність емоційного досвіду; зміцнення, викликані специфікою запитань; зведення в рамках однієї методики двох феноменів. У цілому ж з'ясовано ряд проблем, характерних для вимірювання особистісного та соціального благополуччя в Європейському соціальному дослідженні: неврахування широкої інституційної специфіки, еkleктичність у розгляді феномену особистісного благополуччя, а також відсутність уніфікації окремих індикаторів. Можливим вирішенням зазначених проблем автор вважає звернення до теоретико-методологічної рамки соціології психологічного дистресу. У цьому контексті перспективним є оцінка шкали емоційного благополуччя та CES-D у межах аналізу різних компонентів процесу стресу, а також оцінка якості цих шкал у різних європейських країнах.

Ключові слова: соціальне благополуччя, особистісне благополуччя, психологічний дистрес, соціологічне вимірювання.

Dembitskyi S.S., Ph.D. (Sociology), senior scientific fellow, department of methodology and methods of sociology, Institute of Sociology National Academy of Sciences of Ukraine, 12, Shovkovychna Str., Kyiv, 01021, Ukraine, email: e_forge@me.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-3557>

MEASUREMENT FEATURES OF PERSONAL AND SOCIAL WELL-BEING IN THE EUROPEAN SOCIAL RESEARCH

Paper dwells upon the theoretical background, as well as the empirical results of tool use offered in the European Social Survey for the assessment of personal and social well-being. The analysis is based on the results of the measurement scale use for emotional well-being, vigorousness, and functionality. As a successful one, the author names the testing of internal coherence and factor validity for the energy scale. For the other two scales, the results are, at best, controversial. This is especially true for the scale of emotional well-being, when it comes to Russian or Ukrainian version of the methodology. Also, author evaluates peculiarities of use in the European Social Survey of the short version of CES-D, - a well-known scale for measuring psychological distress among the general population. It has been found that CES-D is characterized by high theoretical and factor validity, as well as high internal consistency. However, the question is triggered on the specificity of the factor

© Дембіцький С.С., 2018

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2018, № 4 (67): 19–34

19

structure of the methodology. Possible explanations in this case are as follows: bipartite emotional experience; biases caused by specific items; a synthesis of two phenomena in the framework of one method. Generally, a number of problems typical for measuring personal and social well-being in the European Social Study have been identified: failure to take into account the broad institutional capacity, eclecticity in the consideration of the phenomenon of personal well-being, and the lack of unification of individual indicators. As a possible solution of these problems, the author considers the appeal to the theoretical and methodological framework of the sociology of psychological distress. In this context, it is promising to assess the scale of emotional well-being and CES-D in the analysis of various components of the stress process, as well as to assess the quality of these scales in different European countries.

Keywords: social well-being, personal well-being, psychological distress, sociological measurement.

В Європейському соціальному дослідженні (далі – ЄСД)¹ до уваги прийнято два базисних виміри особистісного благополуччя, які можна охарактеризувати як гедоністичне (акцент робиться на позитивних почуттях) і еудаймічне (акцент робиться на успішній активності). Для їх цілісної інтеграції використовується модель С. Томпсона і Н. Маркса [2], в якій благополуччя представлено у вигляді динамічного процесу (рис. 1). У цій моделі успішна активність або функціонування (еудаймічне благополуччя) є результатом двох факторів – зовнішніх умов (наприклад, робота, побут, сім'я, фізичне здоров'я) і психологічних ресурсів (наприклад, оптимізм, самооцінка, "гнучкість"). У свою чергу функціонування робить зворотний вплив на зовнішні умови життєдіяльності, а також визначає досвід індивіда і його судження про своє життя (щастя, радість, інтерес, нудьга і дистрес). Нарешті цей досвід і судження чинять зворотний вплив на психологічні ресурси.

Рис. 1. Модель С. Томпсона і Н. Маркса

Джерело: [2, р. 12].

¹ У статті проаналізовано дані шостої хвили Європейського соціального дослідження [1].

Водночас ця модель стосується саме особистісного, а не соціального благополуччя. Останнє виокремлюється в ЄСД в окремий тип і поділяється на міжособистісне та соціетальне. Міжособистісне благополуччя ґрунтується як на отриманні соціальної підтримки, так і на її наданні іншим. Соціетальне – на соціальному капіталі [3].

Така концептуально струнка картина помітно втрачає в чіткості, коли йдеться про підбір емпіричних індикаторів. Тут автори відповідного блоку ЄСД ведуть мову про різні методики, концепти і підконцепти, а також виміри особистісного та соціального благополуччя. При цьому давньогрецька філософія “зустрічається” із сучасною соціальною епідеміологією та уявленнями авторів про те, що ж таке особистісне і соціетальне благополуччя. У підсумкових оглядах дослідники приходять до шести вимірів особистісного та соціального благополуччя (табл. 1): оцінне благополуччя, емоційне благополуччя, функціональність (functioning), енергійність (vitality), соціетальне благополуччя (community wellbeing) та підтримуючі взаємовідносини (supportive relationships). Надалі ми будемо орієнтуватися саме на ці групи.

Таблиця 1

Індикатори різних вимірів соціального благополуччя

№	Вимір соціального благополуччя/індикатори	Шкала відповідей
<i>Оцінне благополуччя</i>		
1	Враховуючи всі обставини, скажіть, будь ласка, наскільки Ви в цілому задоволені своїм життям в даний час?	11-бальна
2	Говорячи в цілому, наскільки Ви щасливі?	11-бальна
<i>Емоційне благополуччя</i>		
Скільки часу протягом останнього тижня Ви...		
1	... відчували депресію?	4-бальна
2	... були щасливі?	4-бальна
3	... отримували задоволення від життя?	4-бальна
4	... сумували?	4-бальна
5	... відчували тривогу та стурбованість?	4-бальна
6	... відчували себе спокійно?	4-бальна
<i>Функціональність</i>		
1	Я вірю, що можу сам(а) вирішувати, як мені жити	5-бальна
2	У повсякденному житті у мене дуже мало можливостей показати, на що я здатен(а)	5-бальна
3	Майже завжди я відчуваю задоволення від того, що мені вдається	5-бальна
4	У цілому, як часто Вам цікаво те, що Ви робите?	11-бальна
5	У цілому, як часто Ви поглинуті тим, що робите?	11-бальна
6	У цілому, як часто Ви сповнені ентузіазму з приводу того, що робите?	11-бальна
7	У цілому, на мою думку, те, що я роблю в своєму житті, є цінним і потрібним для людей	5-бальна
8	Наскільки чітко Ви уявляєте, куди рухається Ваше життя?	11-бальна
9	Я завжди дивлюся на своє майбутнє з оптимізмом	5-бальна
10	Є багато речей, в яких я добре розбираюся	5-бальна
11	У цілому я ставлюся до себе дуже добре	5-бальна
12	Часом я відчуваю себе невдахою	5-бальна
13	Коли в моєму житті що-небудь йде не так, звичайно мені потрібно багато часу, щоб прийти до норми	5-бальна

Закінчення табл. 1

№	Вимір соціального благополуччя/індикатори	Шкала відповідей
14	Наскільки Вам важко чи легко долати серйозні проблеми?	11-бальна
<i>Енергійність</i>		
Скільки часу протягом останнього тижня Ви...		
1	... відчували, що все, що Ви робите, Вам важко дається?	4-бальна
2	... неспокійно спали?	4-бальна
3	... не могли зібратися, мобілізувати себе?	4-бальна
4	... відчували приплив сил та енергії?	4-бальна
<i>Соціетальне благополуччя</i>		
1	Як Ви вважаєте, в цілому більшості людей можна довіряти чи варто бути обережними, маючи справу з ними?	11-бальна
2	Як Ви думаєте, більшість людей намагатимуться використати або ошукати Вас, якщо матимуть нагоду, чи намагатимуться поводити себе чесно та порядно?	11-бальна
3	На Вашу думку, люди переважно намагаються допомагати іншим чи дбають про власний інтерес?	11-бальна
4	Чи відчуваєте Ви, що люди, які живуть з Вами по сусідству, допомагають один одному?	7-бальна
5	Я вважаю, що є досить близьким(ою) до людей, які живуть в моєму районі, у тій же місцевості	5-бальна
<i>Підтримуючі взаємовідносини</i>		
1	Скільки часу протягом останнього тижня Ви відчували себе самотньо?	4-бальна
2	Чи є у Вас хтось, з ким Ви могли б поговорити відверто про особисте, якщо так, то скільки таких людей у Вашому житті?	7-бальна
3	Якою мірою Ви відчуваєте, що близькі Вам люди Вас цінують?	11-бальна
4	Чи отримуєте Ви підтримку та допомогу від близьких Вам людей, коли Ви цього потребуєте?	7-бальна

Джерело: [3, р. 5].

Отже, не всі виміри індивідуального і соціального благополуччя мають уніфікований характер, з точки зору форми їх індикаторів. Істотно варіюється і кількість останніх у рамках окремих груп. Це не є перешкодою для побудови виміральної моделі, покликаної підтвердити описану концептуальну схему. Проте, з точки зору валідизації вимірвальних методик, це створює деякі обмеження². Тому для виокремлення комплексних вимірвальних інструментів у ЄСД використовувалися два принципи – приналежність до однієї групи або виміру, а також ідентичність шкали відповідей. Грунтуючись на них, можна виокремити такі вимірвальні інструменти (табл. 1):

- методика вимірювання емоційного благополуччя (всі шість індикаторів);
- методика вимірювання енергійності (всі чотири індикатори);
- методика вимірювання функціональності (індикатори № 1–3, 7, 9–13).

У всіх трьох випадках відповідні індикатори належать до загального конструкту і використовують однакові шкали відповідей. Можна припустити, що ці методики є

² В ЄСД це протиріччя нівелювалося простою стандартизацією, що не є переконливим.

вимірювальними шкалами. Для перевірки цього припущення необхідно оцінити їх теоретичну валідність, а також продемонструвати коректне відображення індикаторами відповідних латентних змінних на підставі перевірки факторної валідності та внутрішньої узгодженості.

Без уваги не можна залишити і класичну шкалу вимірювання депресії – Center for Epidemiologic Studies Depression Scale (CES-D), що була використана в ЄСД. По-перше, на відміну від інших шкал, які розглядалися на етапі підготовки модуля, у випадку CES-D використовується один з її варіантів (що складається з восьми пунктів), без виключення будь-яких індикаторів. По-друге, хоча пункти CES-D і використовуються авторами модуля для побудови двох окремих груп – емоційного благополуччя та енергійності, повна методика також використовується ними в рамках фінального звіту для оцінки рівня депресії респондентів [4, р. 14]. По-третє, безвідносно до особливостей ЄСД, CES-D становить інтерес, оскільки є одним з найпопулярніших інструментів для вивчення психічного здоров'я в соціальних науках за кордоном. Змістовно CES-D складається з чотирьох перших індикаторів емоційного благополуччя, трьох перших індикаторів енергійності, а також одного додаткового пункту, який не потрапив в жоден із зазначених вимірів: "... відчували себе самотньо?".

Оцінка теоретичної валідності, перевірка факторної валідності та внутрішньої надійності шкал, запропонованих в ЄСД. В ідеалі теоретична валідність повинна бути забезпечена в трьох її складових: очевидній, змістовній і композиційній³. Оскільки йдеться про наявні індикатори, то слід говорити не про досягнення або забезпечення компонентів теоретичної валідності, а про оцінку тих її складових, які надають таку можливість. Тому тут ми зупинимося на очевидній і змістовній валідності.

Оцінюючи очевидну валідність, необхідно зрозуміти, чи співвідносяться використовувані концепти (емоційне благополуччя, енергійність і функціональність) з феноменами, що мають буттєву природу. Повертаючись до описаної концептуальної моделі С. Томпсона і Н. Маркса, ми можемо оперувати лише універсальним досвідом, оскільки можливість проведення спеціального якісного дослідження виходить за рамки цього аналізу. На наш погляд, використовувана теоретична модель є переконливою з наукової точки зору і логічною з точки зору повсякденного досвіду. Як гедоністичне, так і еудаймічне благополуччя, відіграють важливу роль у житті індивідів.

Проте труднощі використання цих концептів починаються там, де вони оформляються в теоретичні конструкти. Так, аналіз змістовної валідності вказує на ряд проблемних моментів. По-перше, індикатори емоційного благополуччя та використовувана для їх оцінки шкала відповідей є не чим іншим, як методикою вимірювання психологічного дистресу, в основі якої лежать симптоматичні вимірювання депресії та тривожності. І оскільки аналогічні інструменти вже давно розроблені (наприклад, К6 Р. Кесслера [6]), рішення використовувати нову є спірним.

³ Докладніше див.: [5, с. 22–31].

Крім того, одна справа говорити про емоційне благополуччя і зовсім інша – про психологічний дистрес. У кожному разі концептуальні акценти будуть істотно відрізнятися. По-друге, шкала енергійності запозичує три чверті своїх індикаторів, а також шкалу відповідей у згаданій раніше CES-D, що робить першу дуже скороченою версією методики для вимірювання депресії. Це спричиняє методологічні труднощі, які згадувалися. По-третє, індикатори функціональності взагалі є спірними, якщо йдеться про еудаймічне благополуччя: занадто великий акцент робиться на настановах і занадто малий – на активності.

Тому з теоретичної точки зору усі три шкали не є переконливими. Незважаючи на оригінальну постановку питання про різні аспекти благополуччя індивідів, реальний методологічний фокус звернений до сфери психічного здоров'я, що ставить під сумнів не тільки змістовну, але й очевидну валідність вимірювальних інструментів.

Водночас усі три шкали можна розглядати у відриві від концепції С. Томпсона і Н. Маркса. У цьому випадку аргументом на користь їх якості будуть прийнятні результати факторної валідизації. З цією метою нами був проведений відповідний аналіз.

Факторна валідність перевірена на підставі результатів конфірмаційного факторного аналізу (Confirmatory Factor Analysis – CFA) з використанням методу діагонально зважених найменших квадратів (Diagonally Weighted Least Squares – DWLS). Якість факторних моделей оцінено на підставі таких показників: значення хі-квадрат, величини середньоквадратичної похибки апроксимації (RMSEA), значень порівняльного індексу відповідності (CFI) та індексу Такера-Левіса (TLI). Як прийнятні граничні значення були прийняті: відношення значення хі-квадрат до кількості ступенів свободи < 5 , $RMSEA < 0,08$, $(CFI, TLI) > 0,95$.

Оцінка внутрішньої надійності методик здійснена за допомогою коефіцієнта Альфа Кронбаха. Значення, що перевищують 0,7, розглядались як прийнятні. Відносно цього показника слід зазначити, що індикатори в рамках кожної шкали були уніфіковані з точки зору їх “полярності”. Мається на увазі необхідність “перевороту” шкали відповідей, що належать до всіх індикаторів з позитивними формулюваннями, або до всіх індикаторів з негативними формулюваннями. Якщо в разі перевірки факторної валідності такі перетворення ніяк не впливають на результати, то в разі підрахунку коефіцієнта Альфа Кронбаха – це принципова вимога, недотримання якої спричиняє отримання артефактних показників. Відповідні результати наведено в табл. 2.

Для аналізу використано мову програмування R, версію 3.5.1 (бібліотеки “lavaan” для CFA, “ltm” для розрахунку коефіцієнтів Альфа Кронбаха).

Таким чином, найгіршу якість показала шкала емоційного благополуччя – жоден параметр, крім коефіцієнта Альфа Кронбаха, не перевищує встановленої межі. Шкала енергійності, навпаки, має відмінні параметри факторної валідності й внутрішню узгодженість, яка є нижчою за норму. Останнє є наслідком малої кількості індикаторів методики. Нарешті, шкала функціональності показує слабкі результати за всіма параметрами, крім коефіцієнта Альфа Кронбаха. Перш ніж зробити остаточні висновки про якість методик, перевіримо їх факторну валідність і внутрішню узгодженість на підставі масивів двох інших країн – Росії та Великої Британії. Вибір Росії пов'язаний з тим, що у відповідному дослідженні використовувався практично ідентичний переклад

анкети російською мовою. Що стосується Великої Британії, то головний аргумент – оцінка вихідної методики, на підставі якої здійснювалися переклади у всіх країнах – учасницях ЄСД.

Таблиця 2

Результати оцінки внутрішньої надійності та факторної валідності різних шкал благополуччя (Україна)

Показник	Емоційне благополуччя (N = 1821)	Енергійність (N = 1909)	Функціональність (N = 1831)
Альфа Кронбаха (> 0,70)	0,786	0,673	0,736
Хі-квадрат (DWLS)	862,545	2,064	663,457
DF (ступені свободи)	9	2	27
Хі-квадрат/DF	95,8	1,0	24,6
P-value	0,000	0,356	0,000
RMSEA (< 0,08)	0,228	0,004	0,113
CFI (> 0,95)	0,924	1,000	0,939
TLI (> 0,95)	0,873	1,000	0,918

Джерело: складено автором.

Отримані результати (табл. 3, 4) відрізняються від наведених раніше. Підсумком перевірки факторної валідності та внутрішньої узгодженості шкали емоційного благополуччя є дещо кращим для даних опитування в Росії та найкращим – у Великій Британії. При цьому показник RMSEA в обох випадках залишається незадовільним. Показники факторної валідності для шкали енергійності в обох країнах, як і в попередньому випадку, перебувають на дуже високому рівні, а внутрішньої узгодженості – нижче норми. Щодо шкали функціональності, то результати додаткових перевірок є дещо гіршими для даних опитування в Росії – величина TLI перебуває на рівні нижчому за необхідний, а в іншому показники схожі.

Отже, успішною можна назвати перевірку внутрішньої узгодженості та факторної валідності тільки для шкали енергійності. Для двох інших шкал результати слід назвати, у кращому випадку, суперечливими. Особливо це стосується шкали емоційного благополуччя, якщо йдеться про російсько- або українськомовну версію методики.

Таблиця 3

Результати оцінки внутрішньої надійності та факторної валідності різних шкал благополуччя (Росія)

Показник	Емоційне благополуччя (N = 1821)	Енергійність (N = 1909)	Функціональність (N = 1917)
Альфа Кронбаха (> 0,70)	0,800	0,674	0,740
Хі-квадрат (DWLS)	641,828	4,528	535,742
DF (ступені свободи)	9	2	27
Хі-квадрат/DF	71,3	2,3	19,9
P-value	0,000	0,104	0,000
RMSEA (< 0,08)	0,178	0,024	0,093
CFI (> 0,95)	0,957	0,999	0,951
TLI (> 0,95)	0,928	0,998	0,935

Джерело: складено автором.

Таблиця 4

Результати оцінки внутрішньої надійності та факторної валідності різних шкал благополуччя (Велика Британія)

Показник	Емоційне благополуччя (N = 2268)	Енергійність (N = 2267)	Функціональність (N = 2237)
Альфа Кронбаха (> 0,70)	0,820	0,688	0,759
Хі-квадрат (DWLS)	257,413	9,732	561,894
DF (ступені свободи)	9	2	27
Хі-квадрат/DF	28,6	4,866	20,8
P-value	0,000	0,008	0,000
RMSEA (< 0,08)	0,110	0,041	0,094
CFI (> 0,95)	0,987	0,998	0,964
TLI (> 0,95)	0,978	0,993	0,952

Джерело: складено автором.

Говорячи про шкалу емоційного благополуччя, вихідна гіпотеза, що пояснює непереконливі результати її факторної валідації, стосувалася наявності в її змісті двох симптоматичних вимірів – депресії (перші чотири пункти) і тривожності (п'ятий і шостий пункти). І хоча така постановка питання з методологічної точки зору бачиться нам правдоподібною і зараз, виявлена в емпіричних даних двофакторність має іншу підставу – спосіб формулювання індикаторів. Так, у даних опитувань, проведених в Україні та Росії, індикатори з позитивними і негативними формулюваннями створюють дві кореляційні групи. В опитуваннях, проведених у Великій Британії, це виражено значно слабше. З огляду на таку особливість емпіричних даних, перевіримо факторну валідність шкали емоційного благополуччя на підставі двофакторної структури (табл. 5): в першу включені всі індикатори з позитивними формулюваннями (№ 2, 3, 6), в другу – з негативними (№ 1, 4, 5)⁴.

Таблиця 5

Результати оцінки факторної валідності шкали емоційного благополуччя в різних країнах (двофакторне рішення)

Показник	Україна	Росія	Велика Британія
Хі-квадрат (DWLS)	58,677	151,502	88,994
DF (ступені свободи)	8	8	8
Хі-квадрат/DF	7,3	18,9	11,2
P-value	0,000	0,000	0,000
RMSEA (< 0,08)	0,059	0,090	0,067
CFI (> 0,95)	0,995	0,990	0,996
TLI (> 0,95)	0,992	0,982	0,992

Джерело: складено автором.

⁴ Тут слід зазначити, що Ф. Хуперт, яка відповідала за розробку модуля особистісного та соціального благополуччя, була добре обізнана про сутнісну відмінність між позитивними і негативними компонентами особистісного благополуччя [7]. Проте у підсумкових презентаційних документах ЄСД це не знайшло ніякого відображення.

У всіх трьох випадках якість моделі значно покращилася. Особливо показовими є зміни для України. Говорячи про досягнення необхідних меж, лише показник RMSEA для Росії залишився вищим ніж встановлене значення. Такі результати відкривають простір для нових інтерпретацій, а також говорять про необхідність подальшого аналізу на підставі даних інших країн – учасниць ЄСД. Проте перш ніж висунути можливі причини отримання таких результатів, оцінимо факторну валідність шкали функціональності також використавши двофакторну структуру на підставі позитивних і негативних формулювань індикаторів (табл. 6).

Таблиця 6

Результати оцінки факторної валідності шкали функціональності в різних країнах (двофакторне рішення)

Показник	Україна	Росія	Велика Британія
Хі-квадрат (DWLS)	408,467	280,377	477,986
DF (ступені свободи)	26	26	26
Хі-квадрат/DF	15,7	10,8	18,4
P-value	0,000	0,000	0,000
RMSEA (< 0,08)	0,090	0,067	0,088
CFI (> 0,95)	0,963	0,976	0,969
TLI (> 0,95)	0,949	0,966	0,958

Джерело: складено автором.

Як і у випадку шкали емоційного благополуччя, використання двофакторного рішення для шкали функціональності призводить до поліпшення результатів перевірки факторної валідності. Водночас воно не має такого вираженого характеру (хоча в разі Росії всі показники потрапляють у задані межі). Тому тут ми спробуємо визначити можливі причини двофакторності тільки для шкали емоційного благополуччя.

Оцінюючи факторну структуру такого конструкту, як емоційне благополуччя, можна висунути кілька пояснювальних гіпотез. Перша полягає в тому, що негативні та позитивні відчуття дійсно формують два важливих аспекти емоційного благополуччя. Це може проявлятися як в тому, що відсутність негативних емоцій ще не гарантує наявності позитивних переживань (саме таку гіпотезу висловили автори модуля [8, р. 16], так і в наявності позитивних емоцій, незважаючи на наявність негативних переживань. Відповідно, оцінювати емоційне благополуччя лише на підставі негативного емоційного досвіду (психологічного дистресу) неправильно. Друга гіпотеза пов'язана з тим, як респонденти реагують на пункти анкети з негативною та позитивною тональністю. Якщо оцінювати питання про емоційне благополуччя як такі, що викликають побоювання респондентів (така ймовірність існує для обох груп відповідних індикаторів), то наявність двофакторної структури може виявитися результатом дії захисних механізмів, а не відображенням досліджуваного феномену. Третє можливе пояснення полягає в тому, що індикатори з позитивними і негативними формулюваннями представляють два окремих феномени, що входять в область особистісного благополуччя і, відповідно, їх розгляд як єдиного явища в корені є

неправильним. Оскільки перевірка всіх цих гіпотез є неможливою в рамках цього дослідження, ми зупинимося на частковій перевірці першої з них.

З метою проведення відповідного аналізу всі змінні, що характеризують позитивні та негативні переживання, перекодовані в дихотомічні: в першу категорію були віднесені респонденти, які дали відповіді “ніколи або майже ніколи” або “меншу частину часу”, в другу – “більшу частину часу” або “увесь або майже увесь час”. Далі для кожного респондента окремо по групі позитивних і негативних переживань була розрахована сума відповідей, які потрапили в другу категорію. Таким чином, було отримано дві змінні з діапазоном можливих значень від 0 (переживання відповідної групи відсутні) до 3 (присутні всі переживання відповідної групи). Їх спільний аналіз (табл. 7) дозволяє зробити кілька висновків про зв’язок негативних переживань або психологічного дистресу і позитивних переживань, що характеризують, на думку авторів модуля, справжнє емоційне благополуччя.

Таблиця 7

**Розподіл кількості позитивних афектів у групах респондентів
щодо кількості негативних афектів**

Кількість позитивних афектів	Кількість негативних афектів											
	Відсутні			Один			Два			Три		
	Україна	Росія	Велика Британія	Україна	Росія	Велика Британія	Україна	Росія	Велика Британія	Україна	Росія	Велика Британія
Відсутні	5,8	7,3	10,8	17,0	25,8	38,5	33,2	43,7	50,0	55,8	77,1	79,5
Один	9,3	9,6	9,8	26,2	27,0	21,1	19,3	22,1	29,7	14,1	10,8	15,9
Два	20,5	18,4	27,4	25,2	30,4	23,4	23,4	25,1	14,1	13,5	6,4	4,5
Три	64,4	64,6	51,9	31,5	16,9	17,0	24,2	9,0	6,2	16,7	5,7	0,0
Середнє значення	2,44	2,40	2,20	1,71	1,38	1,17	1,39	0,99	0,77	0,91	0,41	0,25

Джерело: складено автором.

По-перше, для найбільшої групи респондентів у вибірці (в Україні, Росії та Великій Британії їх частка становить, відповідно, 59,7%, 69,0% і 85,6%), які не мали негативних переживань, характерна наявність позитивних емоцій. Більшою мірою це властиво респондентам України та Росії: лише 5,8% цієї групи в першому випадку і 7,3% – у другому не були щасливі, не отримували задоволення від життя і не відчували себе спокійно і мирно досить часто. Водночас абсолютна більшість респондентів цих груп відчувала все зазначене. Що стосується результатів, отриманих у Великій Британії, то кількість спостережень з відсутністю позитивних переживань у відповідній групі є вищою, а кількість спостережень, що зазначають усі три позитивні переживання, – нижчою.

По-друге, в трьох групах респондентів, для яких характерна наявність одного і більше негативного переживання, ситуацію в різних країнах не можна назвати схожою. Щоб описати відмінності між ними, можна звернутися до принципу “чим більше негативних переживань, тим менше позитивних”. Цього принципу найменше дотримуються в Україні і найбільше – у Великій Британії, а Росія займає проміжне положення між ними. Простір можливих інтерпретацій тут досить великий і, як нам

представляється, для вибору правильної необхідні додаткові дослідження. Тут же ми обмежимося тим, що зазначений принцип зв'язку переживань різної природи працює тим краще, чим більше спостережень всієї вибірки потрапляє в категорію з відсутністю негативних переживань.

Підводячи підсумки перевірки гіпотези, слід зазначити про те, що відсутність негативних переживань все ж тісно пов'язана з наявністю позитивних. При цьому при збільшенні негативних афектів кількість позитивних знижується. Проте таке зниження є різним для різних країн. Ця ситуація задає перспективи подальших досліджень. Перша пов'язана з дослідженням специфіки взаємозв'язку між позитивними і негативними емоційними афектами в тому вигляді, в якому вона представлена в ЄСД. Друга, можливо, більш цікава в науковому значенні полягає в пошуку дійсно самостійного фактору позитивних переживань, що слабо корелює з індикаторами психологічного дистресу.

Оцінка теоретичної валідності, перевірка факторної валідності та внутрішньої надійності CES-D. CES-D являє собою коротку шкалу для самооцінювання, розроблену Л. Редлофф для вимірювання депресивної симптоматики в загальній популяції. Пункти методики відбиралися на підставі існуючих шкал, які пройшли валідацію. Таким чином, головне призначення шкали – не діагностика психічного розладу або визначення його тяжкості, а оцінка поточного рівня симптоматики з акцентом на афективному компоненті та депресивних аспектах настрою [9].

Незважаючи на те, що стаття присвячена розробці та валідації CES-D вийшла в 1977 р., вона та її більш короткі варіанти залишаються найбільш затребуваним інструментом для оцінки психологічного дистресу серед загальної популяції та її окремих груп. Аналіз літератури показує, що частота її використання навіть вище, ніж у більш сучасних шкал психологічного дистресу Р. Кесслера (K10 і K6) [10, с. 38–39]. Це підтверджує і досвід проведення ЄСД, автори якого зупинилися на варіанті CES-D, що складається з 8 індикаторів.

Оскільки підбір індикаторів автором методики ґрунтувався на загальноприйнятому розумінні симптомів депресії, питання теоретичної валідності в її очевидному і змістовному компонентах слід вважати вирішеним. Крім того, в ряді досліджень була вивчена і внутрішня структура повного варіанта CES-D, що дозволяє розглянути і композиційний компонент. Л. Редлофф виділила чотири фактори: 1) депресивні афекти; 2) позитивні афекти; 3) соматична активність і активність, що характеризується утрудненнями; 4) міжперсональний фактор [9, р. 397–398]. Надалі факторна структура CES-D неодноразово ставала предметом різних досліджень, результати яких узагальнені в статті Л. Рос [11, р. 85–87]. У більшості досліджень була підтверджена 4-факторна структура, виявлена Л. Редлофф. Але були і альтернативні варіанти. Проте, незалежно від дослідження, у всіх результатах представлений фактор позитивних афектів при наявності інших. Тому у скороченій версії CES-D, яка використовувалася в ЄСД, логічно орієнтуватись як мінімум на два фактори – позитивних і негативних афектів (про більшу кількість факторів недоцільно говорити

через малу кількість індикаторів). На користь цього говорить і проведений аналіз інших шкал ЄСД. Відповідно, перевірка факторної валідності буде здійснена як для однофакторного⁵, так і для двофакторного рішення.

Результати перевірки внутрішньої надійності та факторної валідності CES-D (табл. 8) дозволяють зробити мінімум три висновки: 1) шкала показує високу внутрішню узгодженість у всіх випадках (за умови приведення формату відповідей до єдиного стандарту); 2) однофакторна структура не відповідає емпіричним даним; 3) двофакторна структура, навпаки, показує високу відповідність; при цьому ступінь поліпшення якості моделей у всіх випадках різний.

Таблиця 8

Результати оцінки внутрішньої надійності та факторної валідності CES-D у різних країнах з використанням одно- та двофакторного рішень

Показник	Україна	Росія	Велика Британія
Альфа Кронбаха (> 0,70)	0,831	0,830	0,820
Хі-квадрат (DWLS)	1264,729 / 122,907	1170,506 / 81,495	560,045 / 144,238
DF (ступені свободи)	20 / 19	20 / 19	20 / 19
Хі-квадрат/DF	63,2 / 4,3	58,5 / 6,5	28,0 / 7,6
P-value	0,000 / 0,000	0,000 / 0,000	0,000 / 0,000
RMSEA (< 0,08)	0,170 / 0,039	0,180 / 0,055	0,109 / 0,054
CFI (> 0,95)	0,944 / 0,997	0,941 / 0,995	0,976 / 0,994
TLI (> 0,95)	0,921 / 0,996	0,917 / 0,992	0,967 / 0,992

Джерело: складено автором.

Постараємося внести ясність щодо факторної структури CES-D, розділивши її на дві відповідні підшкали. Оскільки в підшкалу з індикаторами позитивного характеру входить лише два пункти (щастя, задоволення від життя), її легко категоризувати. Для цього, наприклад, шкалу відповідей “ніколи або майже ніколи”, “меншу частину часу”, “більшу частину часу”, “увесь або майже увесь час” можна перетворити на дихотомічну: “ніколи або майже ніколи” та “меншу частину часу”/“більшу частину часу” та “увесь або майже увесь час”. Маючи два індикатори з дихотомічною шкалою відповідей, усі респонденти в загальному вигляді поділяються на три групи:

- з відсутністю позитивних афектів, які вони відчували більшу частину часу, увесь або майже увесь час;
- з одним таким афектом;
- з двома такими афектами.

На підставі решти шести індикаторів, що характеризуються негативними переживаннями, можна підрахувати адитивний індекс, великі значення якого говорять про більш високу виразність депресивної симптоматики. Далі проаналізуємо середні значення цього адитивного індексу для трьох категорій респондентів, виокремлених на підставі першої підшкали (табл. 9).

⁵ Європейські дослідники, що вивчали особливості використання в Європейському соціальному дослідженні, схильються до застосування саме однофакторного рішення [12; 13; 14; 15].

Таблиця 9

Середній рівень виразності депресивної симптоматики для респондентів з різною кількістю позитивних афектів

Кількість позитивних афектів	Рівень депресивної симптоматики		
	Україна	Росія	Велика Британія
Відсутні	14,6	13,4	12,9
Один	12,2	11,5	10,9
Два	10,5	9,5	8,4

Джерело: складено автором.

У цілому такі результати можна назвати інтуїтивно зрозумілими. Але давайте поглянемо на ті ж дані під іншим кутом. Для цього категоризуємо також підшкалу на підставі негативних формулювань. Найпростіший спосіб зробити це – розбити розподіл її значень у кожному з трьох масивів на підставі відповідного середнього значення, що дасть нам дві групи респондентів: з виразністю депресивної симптоматики вище і нижче середнього. Отриману дихотомічну змінну використаємо для побудови таблиці спряженості (табл. 10). Патерни, отримані по кожному з трьох масивів, є схожими. При цьому тільки результати для підгруп респондентів з виразністю негативної симптоматики нижчою за середню можна назвати пропорційними результатам, які представлені в таблиці 9. Для тих респондентів, рівень негативних афектів яких є вищим за середній, ми спостерігаємо зовсім іншу модель. Фактично вони характеризуються більшою мірою наявністю позитивних відчуттів, ніж їх відсутністю.

Таблиця 10

Зв'язок негативних і позитивних афектів (CES-D)

Кількість позитивних афектів	Виразність негативних афектів					
	Україна		Росія		Велика Британія	
	< X	> X	< X	> X	< X	> X
Відсутні	8,6	33,8	10,3	39,2	4,9	36,0
Один	18,6	25,9	14,8	21,1	8,3	21,7
Два	72,8	40,3	74,9	39,7	86,8	42,3

Джерело: складено автором.

Отже, CES-D характеризується високою теоретичною та факторною валідністю, а також високою внутрішньою узгодженістю. Проте питання викликає специфіка факторної структури методики. Можливі відповіді на нього ті ж, що і у випадку шкали емоційного благополуччя: двоаспектність емоційного досвіду; зміщення, викликані специфікою запитань; зведення в рамках однієї методики двох феноменів.

Висновки. Узагальнюючи представлені результати, слід зазначити про ряд аспектів вимірювання особистісного та соціального благополуччя в ЄСД: концептуальний, методологічний і методичний. Розглянемо кожен з них.

Незважаючи на оригінальність концептуального фокусування, в теоретичних положеннях С. Томпсона і Н. Маркса не враховується широка інституційна специфіка досліджуваного суспільства (специфіка соціальних і національних відносин, стан

соціальної безпеки, особливості соціально-політичних процесів тощо), тобто упущений пласт соціологічної інформації, що має безпосереднє відношення до формування соціального благополуччя респондентів. Ні матеріальне, ні соціально-психологічне або психологічне благополуччя індивіда саме по собі не дозволяє аналізувати успішність розвитку та функціонування суспільства, декларованими цілями якого є дотримання демократичних прав своїх громадян.

Говорячи про методологію, слід зазначити істотну еkleктичність у розгляді феномену особистісного благополуччя через те, що ключові інструменти модуля (шкала емоційного благополуччя, шкала енергійності) сконструйовані на базі CES-D, яка є шкалою, що широко використовується для вимірювання психологічного дистресу в соціальних науках. Останнє базується на зовсім інших концептуальних і методологічних позиціях, порівняно з тими, які використовуються в ЄСД. Можна сказати, що соціологічне вивчення особистісного та соціального благополуччя (як воно подано в ЄСД) і соціологічне вивчення психологічного дистресу (як воно представлено в західній соціології⁶) є альтернативними підходами до вивчення успішності індивідуальної життєдіяльності в сучасному суспільстві. Тому використовувати в ЄСД інструменти і ті феномени, які вони покликані відобразити, в методологічному сенсі відірвані одне від одного.

При розгляді методичного рівня взагалі складається враження, що автори модуля прагнули ускладнити роботу тим, хто зацікавиться результатами вивчення особистісного та соціального благополуччя в ЄСД. По-перше, індикатори різних вимірів благополуччя уніфіковані лише частково, що накладає обмеження на перевірку їх якості. По-друге, там, де вони уніфіковані, відповідна перевірка залишає більше запитань, ніж дає відповідей. Так, незважаючи на обізнаність про двофакторну структуру використовуваних конструктів (про важливість даного моменту зазначається в підготовчих документах), це питання не знайшло ніякого висвітлення в підсумкових звітах, присвячених модулю. По-третє, спосіб підсумкової обробки результатів по кожному виміру благополуччя (Z-перетворення або стандартизація) взагалі відірваний від попередніх етапів роботи.

Таким чином, незважаючи на велику кількість матеріалу, зібраного про різні аспекти індивідуального благополуччя, відповідне концептуальне, методологічне та методичне забезпечення є, як мінімум, спірним і суперечливим. Можливим вирішенням зазначених проблем є звернення до теоретико-методологічної рамки соціології психологічного дистресу. У цьому контексті перспективною є оцінка шкали емоційного благополуччя та CES-D у межах аналізу різних компонентів процесу стресу, а також оцінка якості цих шкал у різних європейських країнах.

Список використаних джерел

1. ESS Round 6: European Social Survey Round 6 Data. Data file edition 2.3. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC, 2012.

---

⁶ Докладніше див.: [10].

2. Thompson S., Marks N. Measuring well-being in policy: issues and applications. London: New Economics Foundation, 2008. 33 p.
3. Jeffrey K., Abdallah S., Quick A. Europeans' personal and social wellbeing: topline results from Round 6 of the European Social Survey. London: Centre for Comparative Social Surveys, 2015. 11 p.
4. European Social Survey. Measuring and Reporting on Europeans' Wellbeing: Findings from the European Social Survey. London: ESS ERIC, 2015. 24 p.
5. Дембіцький С. Теоретическая валидизация в социологическом исследовании: методология и методы. Москва: Ленанд, 2016. 200 с.
6. Kessler R.C., Andrews G., Colpe L.J., Hiripi E., Mroczek D.K., Normand S.L., Zaslavsky A.M. Short screening scales to monitor population prevalences and trends in non-specific psychological distress. *Psychological medicine*. 2002. No. 6. P. 959–976.
7. Huppert F.A., Whittington J.E. Evidence for the independence of positive and negative well-being: Implications for quality of life assessment. *British journal of health psychology*. 2003. No. 1. P. 107–122.
8. Huppert F.A., Andrew C., Frey B., Marks N., Siegrist J. Personal and social well-being: Creating indicators for a flourishing Europe, 2005. 18 p.
9. Radloff L.S. The CES-D scale: A self-report depression scale for research in the general population. *Applied psychological measurement*. 1977. No. 3. P. 385–401.
10. Дембіцький С.С. Вивчення психологічного дистресу в соціологічних дослідженнях: історія та методологія. *Український соціум*. 2018. № 1. С. 36–48.
11. Ros L., Latorre J.M., Aguilar M.J., Serrano J.P., Navarro B., Ricarte J.J. Factor structure and psychometric properties of the center for epidemiologic studies depression scale (CES-D) in older populations with and without cognitive impairment. *The International Journal of Aging and Human Development*. 2011. No. 2. P. 83–110.
12. Bracke P., Levecque K., Van de Velde S. The psychometric properties of the CES-D 8 depression inventory and the estimation of cross-national differences in the true prevalence of depression. 2008. URL: https://www.researchgate.net/publication/237379690_The_psychometric_properties_of_the_CES-D_8_depression_inventory_and_the_estimation_of_cross-national_differences_in_the_true_prevalence_of_depression.
13. Van de Velde S., Levecque K., Bracke P. Measurement equivalence of the CES-D 8 in the general population in Belgium: a gender perspective. *Archives of Public Health*. 2009. No. 1. P. 15–29.
14. Missinne S., Vandeviver C., Van de Velde S., Bracke P. Measurement equivalence of the CES-D 8 depression-scale among the ageing population in eleven European countries. *Social science research*. 2014. No. 46. P. 38–47.
15. Karim J., Weisz R., Bibi Z., Rehman S. Validation of the eight-item center for epidemiologic studies depression scale (CES-D) among older adults. *Current Psychology*. 2015. No. 4. P. 681–692.

Отримано 22.10.2018 та оновлено 02.12.2018

References

1. ESS Round 6: European Social Survey Round 6 Data. (2012). Data file edition 2.3. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
2. Thompson, S., Marks, N. (2008). Measuring well-being in policy: issues and applications. London: New Economics Foundation.
3. Jeffrey, K., Abdallah, S., Quick, A. (2015). Europeans' personal and social wellbeing: topline results from Round 6 of the European Social Survey. London: Centre for Comparative Social Surveys.
4. European Social Survey. Measuring and Reporting on Europeans' Wellbeing: Findings from the European Social Survey. (2015). London: ESS ERIC.
5. Dembitskyi, S. (2016). Theoretical validation in sociological research: methodology and methods. Moscow: Lenand [in Russian]

6. Kessler, R.C., Andrews, G., Colpe, L.J., Hiripi, E., Mroczek, D.K., Normand, S.L., Zaslavsky, A.M. (2002). Short screening scales to monitor population prevalences and trends in non-specific psychological distress. *Psychological medicine*, 6, 959-976.
7. Huppert, F.A., Whittington, J.E. (2003). Evidence for the independence of positive and negative well-being: Implications for quality of life assessment. *British journal of health psychology*, 1, 107-122.
8. Huppert, F.A., Andrew, C., Frey, B., Marks, N., Siegrist, J. (2005). Personal and social well-being: Creating indicators for a flourishing Europe.
9. Radloff, L.S. (1977). The CES-D scale: A self-report depression scale for research in the general population. *Applied psychological measurement*, 3, 385-401.
10. Dembitskyi, S.S. (2018). The study of psychological distress in sociological research: history and methodology. *Ukr. socium – Ukrainian society*, 1, 36-48 [in Ukrainian]
11. Ros, L., Latorre, J.M., Aguilar, M.J., Serrano, J.P., Navarro, B., Ricarte, J.J. (2011). Factor structure and psychometric properties of the center for epidemiologic studies depression scale (CES-D) in older populations with and without cognitive impairment. *The International Journal of Aging and Human Development*, 2, 83-110.
12. Bracke, P., Levecque, K., Van de Velde, S. (2008). The psychometric properties of the CES-D 8 depression inventory and the estimation of cross-national differences in the true prevalence of depression. URL: https://www.researchgate.net/publication/237379690_The_psychometric_properties_of_the_CES-D_8_depression_inventory_and_the_estimation_of_cross-national_differences_in_the_true_prevalence_of_depression
13. Van de Velde, S., Levecque, K., Bracke, P. (2009). Measurement equivalence of the CES-D 8 in the general population in Belgium: a gender perspective. *Archives of Public Health*, 1, 15-29.
14. Missinne, S., Vandeviver, C., Van de Velde, S., Bracke, P. (2014). Measurement equivalence of the CES-D 8 depression-scale among the ageing population in eleven European countries. *Social science research*, 46, 38-47.
15. Karim, J., Weisz, R., Bibi, Z., Rehman, S. (2015). Validation of the eight-item center for epidemiologic studies depression scale (CES-D) among older adults. *Current Psychology*, 4, 681-692.

Received on 22.10.2018 and updated on 02.12.2018